

Сяргей Токць (Гародня)
кандыдат гіст. навук,
дацэнт ГрДУ

Дзейнасць гурткоў БСРГ у Берштаўскай гміне Гарадзенскага павету

У сваім выступленні я паспрабую асвятліць дзейнасць гурткоў БСРГ на прыкладзе канкрэтнага мікрарэгіёну – Берштаўскай гміны Гарадзенскага павету. Гэтая гміна ў міжваенны перыяд знаходзілася ў паўночна-ўсходняй частцы Беларускага ваяводства, а большасць насельніцтва складалі беларусы праваслаўнага веравызнання. На пачатку 1920-х гадоў тут разгарнуўся даволі моцны ўзброены партызанскі рух супраць польскай улады, а на парламенцкіх выбарах 1922 г. у мясцовых выбарчых участках упэўненую перамогу атрымаў Блок нацыянальных меншасцяў, у які ўваходзілі і беларускія нацыянальныя дзеячы. Такім чынам, насельніцтва Берштаўскай гміны дастаткова актыўна падтрымлівала беларускі рух і часта выказвала сваю незадаволенасць палітыкай польскай улады. Невыпадкава, што і ўтварэнне Беларускай сялянска-работніцкай Грамады знайшло водгук сярод мясцовых сялян.

Масавае ўзнікненне на Гарадзеншчыне гурткоў Грамады пачалося летам 1926 г. У Берштаўскай гміне гэты працэс распачаўся на пачатку восені. 2 верасня быў утвораны гурток БСРГ у Берштах. У яго склад запісаліся каля 50 вясцоўцаў. Старшынёй быў абраны былы настаўнік Мікалай Касцевіч, сакратаром – Язэп Васілевіч, скарбнікам – Іван Даніловіч¹. 15 верасня таго ж месяца адбыўся сход берштаўскага гуртка, на якім выступіла ў якасці прадстаўніка павятовай арганізацыі актывістка Грамады з мястэчка Парэччы Марыя Саволік. Яе прамова перад сабраўшымі сялянамі, як можна меркаваць з паліцэйскага данясення, была насычаная лева-радыкальнай рыторыкай, заклікам мацаваць саюз працоўных масаў супраць памешчыкаў і буржуазіі. Разам з тым, Саволік таксама заклікала мясцовую люднасць актыўней выпісваць беларускія газеты і часопісы. Прысутныя на сходзе сяляне абралі дэпутатаў на павятовы сход БСРГ у Гародні – Мікалая Касцевіча і Максіма Шаставіцкага.

¹ Дзяржаўны архіў Гарадзенскай вобласці (далей ДАГВ). Ф. 38, воп. 1, адз. з. 19, арк. 181 адв.

Берштаўскі паліцэйскі камэндант Ал.Сламчынскі ў справаздачы за верасень адзначаў: “Беларускае насельніцтва... настроенае да польскай дзяржавы і ўладаў варожа. Яго сталым намерам з’яўляецца аддзяленне ад Польшчы і здабыццё ці аднаўленне незалежнасці Беларусі”². А ў справаздачы за кастрычнік 1926 г. камэндант ужо біў трывогу, што варожы настрой сярод беларусаў увесь час узмацняецца. У тым месяцы на абшарах Берштаўскай гміны існавалі ўжо шэсць гурткоў БСРГ – у вёсках Бершты, Сухары, Шклensk, Шчанец, Навасёлкі, Замасцяны. Камэндант так ацэньваў першы вынік іх дзейнасці: “Беларуская люднасць на абшары тутэйшага пастарунка за пасрэдняства новаўтвораных гурткоў усвядоміла значэнне захавання сваёй мовы. Зараз складае дэкларацыі на ўтварэнне ў мясцовасцях з беларускай люднасцю беларускіх школ”³. У гэтай жа справаздачы таксама адзначалася, што сябры гурткоў актыўна праводзяць арганізацыйную працу і заахвочваюць мясцовых сялян запісвацца да іх складу, “напярэджваючы, што толькі моцная арганізацыя дапаможа здабыць незалежнасць ці аўтаномію”⁴.

У кастрычніку 1926 г. у Берштаўскай гміне былі яшчэ заснаваныя гурткі ў вёсках Матылі і Якубавічы, а агульная колькасць сяброў БСРГ на тутэйшым абшары дасягнула 309 чалавек. Мясцовая паліцыя знаходзілася ў стане пэўнай разгубленасці. Яе спробы завербаваць сярод грамадоўцаў канфідэнтаў напачатку скончыліся няўдачай. Пра гэта сведчыў ліст паятовага камэнданта паліцыі, дасланы 22 снежня 1926 г. да кіраўніка Берштаўскага пастарунку: “...Чаму камэндант пастарунку не паведаміў, што гмінны камітэт выслаў пратэст на імя Маршалка Пілсудскага і Міністра ўнутраных спраў супраць уціску арганізацыі праз адміністрацыйныя ўлады. Гэты пратэст падпісалі 100 чалавек. Належыць зараз жа падаць імя ініцыятара, а таксама паведаміць імёны тых, хто гэты пратэст падпісаў”. На гэты запыт кіраўнік Берштаўскага пастарунку Ал.Сламчынскі адказаў так: “Пасля ўтварэння ў вёсцы Бершты гуртка Бел. Сял. Раб. Грамады антыпольская дзейнасць яго ахапіла ўсю вёску, паколькі яна населеная выключна беларусамі, настроенымі як да дзяржавы, так і да ўладаў вельмі варожа, і гэтым самым вельмі моцна падарвала давер люднасці да тут. пастарунку, які праз гэта страціў пакуль усялякі кантакт нават з асобамі раней даверанымі, а зараз разгагаванымі праз камітэт... Пастарунак не быў у стане здабыць канкрэтных дэдзёных, што да збірання падпісаў і асобаў, якія маглі іх падпісаць”⁵. Трэба адзначыць, што пошук тайных інфарматараў сярод мясцовага насельніцтва стаў даволі

² Тамсама. Арк. 183 адв.

³ Тамсама. Арк. 201.

⁴ Тамсама. Арк. 210.

⁵ Тамсама. Арк. 261.

складаным заданнем для паліцыі. Пераемнік каменданта Сламчынскага Лінднэр сцвярджаў: “Асобаў у якасці канфідэнтаў апроч ураднікаў на абшары пастарунку няма, а гэта са страху перад помстай з боку варожай люднасці, бо былі выпадкі забойства канфідэнтаў і іх сваякоў, а таксама збіцця іх да непрытомнасці”⁶.

14 лістапада 1926 г. адбыўся ваяводскі з’езд дэпутатаў БСРГ у Бела-стоку. У яго рабоце прынялі ўдзел таксама прадстаўнікі Берштаўскай гміны Мікалай Касцевіч з Берштаў, Уладзімір Гардзеі са Шкленска і Мацей Варабей з Якубавічаў⁷. А 26 снежня 1926 г. кіраўнікі ўсіх гурткоў гміны сабраліся ў Берштах у хаце Мікалая Касцевіча і абралі гмінны камітэт БСРГ. Яго старшынёй стаў Максім Шаставіцкі, сакратаром – Мікалай Касцевіч, скарбнікам – Аляксандр Гіль.

Максіму Шаставіцкаму было на той час 26 гадоў. Як адзначаў камендант паліцыі, аднавяскоўцы лічылі яго ідэйным і моцным духам чалавекам. Ён быў удзельнікам беларуска-літоўскай партызанкі, пасля яе паражэння падаўся ў Літву, а пазней спрабаваў перабрацца ў БССР, але быў затрыманы пры перасячэнні дзяржаўнай мяжы. На судовым працэсе супраць партызанаў у Гародні ў траўні 1925 г. атрымаў 2 гады турмы. У чэрвені 1926 г. Шаставіцкі вярнуўся з турмы ў родную вёску. За ім адразу быў устаноўлены паліцэйскі нагляд.

Камендант пастарунка паведамляў у Гародню: “Як высветлена, вышэйназваны праз некалькі дзён пасля свайго прыбыцця атрымаў беларускую газету “Народная справа”, а пазней яшчэ выпісаў гумарыстычны часопіс “Маланка”. Гэтыя выданні Шаставіцкі раздае мясцоваму насельніцтву, заахвочваючы да выпіскі толькі беларускіх выданняў. З паводзінаў яго відаць, што хоча ці залежыць яму на з’яднанні мясцовага насельніцтва, каб у будучыні мець поле для дзейнасці. У свой час у мясцовай школе яе кіраўніком былі наладжаныя аматарскія прадстаўленні на польскай мове. Як даведаўся вышэйназваны, то быў вельмі незадаволены, што беларуская моладзь бярэ ўдзел у польскіх штучках і загітаваў яе, каб не брала ў іх удзелу, а толькі ў беларускіх”⁸. У наступнай справаздачы паліцэйскаму каменданту паведамляў: “Максім Шаставіцкі правозіць найпершагітацыю за найшырэйшую і наймацнейшую зарганізаванне (гуртка БСРГ – С.Т.), намайляючы мясцовую беларускую люднасць запісвацца ў яе сябры. Апроч таго агітуе за беларускае школьніцтва і наогул імкнецца (...) * за-п’яўняючы, што незалежнасць Беларусі будзе здабыта”⁹.

⁶ ДАГВ. Ф. 38, воп. 1, адз. з. 23, арк. 1 адв.

⁷ ДАГВ. Ф. 38, воп. 1, адз. з. 19, арк. 250.

⁸ ДАГВ. Ф. 38, воп. 1, адз. з. 19, арк. 128.

* неразборліва.

⁹ ДАГВ. Ф. 38, воп. 1, адз. з. 19, арк. 215.

Але, напэўна, рэальным кіраўніком і арганізатарам гуртка БСРГ і ўсёй беларускай справы з'яўляўся былы настаўнік Мікалай Касцевіч. У 1926 г. яму было 30 гадоў. Касцевіч да вайны скончыў Свіслацкую настаўніцкую семінарыю. У часе вайны служыў у царскім войску афіцэрам. Вярнуўся ў Бершты ў 1922 г. Спрабаваў паступіць на працу настаўнікам, але атрымаў адмову ад уладаў. У 1924 г. зрабіў спробу паступіць на беларускія настаўніцкія курсы, але зноў атрымаў адмову. Паліцэйскі камендант пісаў: “Пасля прыняцця закону аб беларускім школьніцтве агітаваў мясцовае насельніцтва, каб дамагалася беларускай школы, спадзяваючыся, што з яе ўтварэннем стане настаўнікам”¹⁰.

Цікавым з'яўляецца той факт, што сціслыя кантакты з грамадоўцамі падпрымліваў і настаўнік Берштаўскай дзяржаўнай школы Эдвард Боднар, які сам быў палякам. Камендант паліцыі нават абвінавачваў яго ў імкненні вылучыцца ў сейм ад мясцовага насельніцтва. Магчыма, што так яно і было. У выніку Боднара перавялі з Берштаў у вёску Парэччы – цэнтр суседняй гміны, якая складалася амаль цалкам з каталіцкага насельніцтва, больш лаяльнага да ўрада. Пазней гэты настаўнік стаў ужо актывістам праўрадавых арганізацый. З вядомых нам матэрыялаў незразумела, ці ён шчыра спачуваў беларускаму руху, ці выконваў заданне дэфензівы.

У студзені 1927 г. супраць БСРГ ўладамі былі распачатыя рэпрэсіі, а яе кіраўнікі абвінавачаныя ў антыдзяржаўнай дзейнасці. Працэс ліквідацыі структураў Грамады на тэрыторыі Берштаўскай гміны прайшоў адносна спакойна. Паліцыя правяла 14 вобыскаў у хатах найбольш актыўных беларускіх дзеячоў, але яны не далі ніякіх вынікаў за выключэннем таго, што ў Мікалая Касцевіча быў знойдзены адзін французскі набой.

Камендант берштаўскай паліцыі адзначыў у справаздачы за люты 1927 г.: “Пасля апошняй ліквідацыі ўдалося заўважыць, што дзейнасць у тых арганізацыях знешне як бы занікла [...] да гэтага часу выпадкаў выстуپлення іх сяброў не адзначана. Аднак, як відаць, далейшая праца ў названых арганізацыях праводзіцца, але больш скрытна, чым раней”¹¹. Доказам скрытнай працы БСДГ камендант лічыў тое, што старшыня гміннага камітэту М. Касцевіч звярнуўся да яго з просьбай дазволіць сход, але атрымаў адмову. Тым не менш, грамадоўцы збіраліся па хатах па дзве-тры асобы і абмярjouвалі справы, спадзяючыся, што ў хуткім часе цалкам адновяць сваю дзейнасць. Паліцыя таксама адзначала “пэўную незадаволенасць” сярод беларускага насельніцтва ў сувязі з ліквідацыяй гурткаў Грамады. Не змянілася ў лепшы бок пасля забароны Грамады і стаўленне беларусаў да польскай улады: “Беларускае насельніцтва прагне ўтва-

¹⁰ Тамсама. Арк. 208.

¹¹ ДАГВ. Ф. 38, воп. 1, адз. з. 22, арк. 37 адв.

рэння ў іхмясцовасцях беларускіх школ і захавання сваіх звычайў і мовы. Да польскасці не схільнае і стараецца трымацца ад яе як найдалей”¹².

Як сведчаць архіўныя матэрыялы, на працягу некалькіх наступных гадоў былыя грамадоўцы заставаліся актыўнымі дзеячамі беларускага нацыянальнага руху на абшары Берштаўскай гміны.

Пытанні да Сяргея Токця

Эдуард Мазько (Гародня): Што Вы маеце на ўвазе, калі гаворыце, што паланафільскія арганізацыі з’яўляліся “псеўдабеларускімі”? Што наогул значыць тэрмін “псеўдабеларускасць”?

Андрэй Чарнякевіч (Гародня): Наколькі Берштаўскую гміну можна лічыць тыповай і праецыраваць мадэль паводзінаў яе жыхароў на тэрыторыю ўсёй Заходняй Беларусі? І колькі карта распаўсюджвання грамадаўскіх арганізацыяў супадала з картай этнічнага размеркавання насельніцтва?

Алесь Пашкевіч (Менск): Вы казалі, што грамадаўскі рух ахапіў практычна ўсю праваслаўную частку Берштаўскай гміны. А якім было становішча ў каталіцкай частцы гміны? Ці спрабавалі сябры БСРГ там пашырыць свае ўплывы?

Іна Соркіна (Гародня): Ці спрабавалі Вы паглядзець на праблему Грамады скрозь прызму вусных успамінаў? Што сёння згадваюць людзі? Таксама мяне цікавіць, ці можна казаць пра месчачковы грамадаўскі рух, пра ягоныя асаблівасці і тэндэнцыі?

Ірына Мацяш (Кіеў): Вы заўважылі, што паведамленне пра закрыццё Грамады было напісана на расейскай мове. Як Вы лічыце, ці з’яўляецца веданне роднай мовы і культуры неабходнай умовай развіцця нацыянальнага руху?

Уладзімір Калаткоў (Менск): Ці ёсць прыклады па Берштаўскай гміне культурных акцый Грамады акрамя школьнай справы? Ці там пераважала палітычная дзейнасць?

Адазы Сяргея Токця

Адказ Эдуарду Мазько: Існавалі таксама лакальныя гурткі паланафілаў. Як мне здаецца, грамадоўцы цалкам слухна абвінавачвалі іх у данасіцельстве. Але такіх гурткоў было мала.

Адказ Андрэю Чарнякевічу: Напэўна, што Берштаўская гміна не была зусім тыповай. Яна знаходзілася на літоўскай мяжы, і ў 1922 – 1923 г. там актыўна дзейнічалі літоўскія і беларускія партызаны, якія кіраваліся

¹² Тамсама.

з Літвы. Аднак не думаю, што яна вельмі моцна адыходзіла ад пэўнай “беларускай нормы”.

Што датычыць пытання наконт супадзення карты этнічнасці з тэрыторыяй дзеяння Грамады, то калі разумець пад этнічнасцю мову, культуру і менталітэт, гэтыя карты не супадаюць.

Адказ Алесю Папкевічу: У каталіцкай частцы гміны, жыхары якой размаўлялі па-беларуску, але лічылі сябе палякамі, беларускіх арганізацый не было. Затое была спроба стварыць у адной з вёсак лакальны гурток Беларускага Інстытута гаспадаркі і культура. Спроба не ўдалася.

Адказ Іне Соркінай: Спецыфіку местачковага грамадоўства можна знайсці ў тыхмястэчках, дзе былі даволі вялікія групы жыхароў з беларускай ідэнтычнасцю. Тым больш, іхкультурны ўзровень звычайна моцна адрозніваўся ад вясковага. Напрыклад, сябры Скідальскага гуртка ТБШ спалучалі нацыянальную ідэю з філасофіяй негвалтоўных дзеянняў Льва Талстога. Пры гэтым яны дыстанцыраваліся ад грамадаўскай арганізацыі, сябры якой у прынцыпе не адмаўляліся ад гвалтоўных дзеянняў. У вусных успамінах жыхароў Скідальшчыны захавалася толькі адна рыса жыцця гуртка ТБШ, а навіта тое, што яны не елі мяса. Вусныя ўспаміны трэба выкарыстоўваць асцярожна. Яны вельмі карысныя пры правярцы нейкіх фактаў, але мысленне вяскоўцаў вельмі канкрэтнае, а калі нешта выходзіць за межы гэтай канкрэтыкі, то ператвараецца ў міф і становіцца ірацыяльным.

Адказ Ірыне Мацяш: Лічу, што ў твая часы і ў тых абставінах веданне роднай мовы або імкненне да гэтага ведання было характэрнай рысай нацыянальнага руху. Твая грамадоўцы, што на расейскай мове напісалі абвестку пра ліквідацыю гуртка ТБШ, безумоўна, размаўлялі паміж сабой на беларускай мове. Але не ведалі яе літаратурнага варыянту і не ўмелі на ёй пісаць. Сапраўдны свядомы беларус павінен быў хаця б вучыцца. Калі чалавека не цікавіла пісьмовая беларуская мова, то гэта сведчыла пра ягоную абыякавасць да нацыянальнага руху і адсутнасць беларускай ідэнтычнасці.

Адказ Уладзіміру Калаткову: Ёсць прыклады культурна-асветніцкай дзейнасці ў Берштаўскай гміне. У прыватнасці, ужо згаданы вайт Мікалай Касцевіч, паводле мясцовага карэспандэнта грамадаўскай газеты, у 1928 г. паставіў у гміне 28 спектакляў на беларускай мове. Лічба фантастычная! Тым больш, што гэта рабілася без гуртка ТБШ. (Вайт адмовіўся яго ствараць, спаслаўшыся на палітычныя аспекты гэтай справы) Больш таго, калі ў чэрвені 1928 г. у Бершты прыехалі павятовы староста Пецокевіч і дэпутат сейма Казімір Вашкевіч, то з нагоды завяршэння кравецкіх курсаў М.Касцевіч прывёў гасцей у школу, дзе моладзь адыграла ім п’есу па твору Я.Купалы “Раскіданае гняздо”.